

A BUDAPESTI IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYEINEK KIALAKULÁSA, ÖNÁLLÓ ÉPÜLETÉNEK SZÜLETÉSE (1872–1897)

A magyar fővárosban létrehozandó Iparművészeti Múzeum ideája szervesen kötődött ahhoz a mozgalomhoz, melynek kezdetét az 1851-es londoni világkiállításban, célját a műipari termékek sekélyes színvonalának emelésében jelölhetjük meg. A XIX. század folyamán ugyanis a kézműipart több iparágban háttérbe szorította a gyáripar. A modern ipari termelés, a fokozott gépesítés következménye kettős volt: az új technikai eljárások soha nem látott távlatokat nyitottak az anyag és a forma adta lehetőségek kiaknázásában, másfelől mellőzték a művészi igényességet. Tartós, de alacsony nivójú tömegtermékek lepték el a piacot – létrehozásuk és díszítésük módja mechnizálódott. A század közepétől az egymást követően rendezett nagyszabású nemzetközi bemutatók kivezető utat kerestek e válságból. Igyekeztük az „iparművészet” – vagyis a szépséget, célszerűséget és minőséget ötvöző szériatermelés – életre hívására irányult. A szándék megvalósítását felkaroló társaságok alakultak, s új típusú múzeumok, ún. „iparműmúzeumok” születtek. 1857-ben – elsőként a világon nyitotta meg kapuját a londoni South Kensington (ma Victoria and Albert) Museum. Az 1862-es újabb londoni seregszemle hatására 1864-ben létrejött a bécsi Österreichisches Museum für Kunst und Industrie is. Mindkét intézmény alapvető feladatának tekintette az iparosok „eligazítását” a nagy változások révén gátlástalanul elszabadult ízléskavalkádban. Követendőként – a historizmus szellemében – a történeti stílusokat, technikákat állították a bizonytalanság jegyeit hordozó ipari termékek elé, régmúlt korok kiemelkedő művészeti emlékeivel példálózva.

Az angol főváros és az osztrák császárváros nyomán hazai nagyjaink szintén egy jól működő iparmúzeumban látták a megoldást műiparunk számos égető problémájára. Ez az elképzelés egyfelől kapcsolódott a vázolt általános európai törekvésekhez, másfelől – Magyarország sajátos helyzete miatt a nemzeti iparfejlesztés fontos momentuma volt.¹ Az új típusú intézmény szükségessége mellett elkötelezetten először Rómer Flóris régész és művészettörténész tette le a voksát. Az 1867-es párizsi világkiállításon szerzett tapasztalatai alapján, valamint a magyar műipar elmaradottsága okán vetette fel javaslatát 1868-ban. Példaként a bécsi intézmény hatására virágzásnak indult osztrák műipart hozta fel. Első lelkes támogatója a műgyűjtő Zichy Ödön gróf volt, 1871-ben azonban már szélesebb körben is visszhangra talált kezdeményezése, mégpedig az Országos Iparegyesületnél és az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatnál. E két testület választott tagjaiból, az „ügyért buzgó férfiakból” közös, ún. „100-as vegyes bizottság” alakult.² Keleti Károly miniszteri tanácsos elnökletével a múzeum alapítását célzó részletes tervezetet állítottak össze. Az új intézményt – némiképp idealista módon – a társadalom széles körű bevonásával, magánadományokból kívánták létrehozni és fenntartani. Népszerűsítő tevékenységüknek köszönhetően a Főváros Tanácsa hat évre háromezer forintot ajánlott fel elképzelésük támogatására. A pénzügyi feltételek elégtelensége utóbb azonban nyilvánvalóvá tette a bizottság számára, hogy a múzeumot csak a kormány pártfogó magatartásával, törvényhozás útján való gondoskodásával lehetséges fölláttatni.

1872-ben a vallás- és közoktatási miniszter körlevele a kulturális haladás legfontosabb tényezőinek nevezte a tudományos és művészeti célú egyesületeket és múzeumokat, ezért ezek

buzdítására, anyagi segélyezésére hívta fel a törvényhatóságokat. Nem sokkal később az országgyűlés – hosszas huzavona után – 50 000 forintot különített el arra a célra, hogy a leendő iparmúzeum számára „műipari tárgyakat” vásároljanak a következő évi bécsi világkiállításon¹. Így valójában ez a Trefort Ágoston kultuszministerségének idejére eső gesztus indította el az alapítás stádiumában levő intézmény szerzeményezését.

1873-ban, a gazdasági válság évében az osztrák fővárosban átfogó, az őstermelést, az ipart, a világkereskedelmet, a tudományt és a művészeti életet egyaránt reprezentáló bemutató nyílt. A bizottság ekkor a megszavazott összeg jelentős részéből kortárs (historizáló) iparművészeti termékeket s az egyes technikák történetének illusztrálására alkalmas eredeti példányokat² vagy utánzatokat vett. Képviselőiben a tiszteletbeli segédtitkárnak kinevezett Pulszky Károly járt el, aki a külföldiek rokonszenvét is annyira megnyerte az ügynek, hogy azok tetemes árleszállítással adták oda a kiszemelt tárgyakat, sőt többen jelentékeny adományokat is tettek³. A Bécsben megszerzett művek mellé az alakuló múzeum megkapta az 1862. évi londoni világkiállítás angol bizottsága által ajándékozott kerámiaanyagot (ezt eddig az Országos Iparegyesületnél őrizték), valamint ide kerültek Xantus János 1868–1870-es kelet-ázsiai, ún. „Novara-expedíció”-jának ipartárgyai is. A kollekció magvához csatolták azokat a magyar népi és háziipari munkákat, melyeket éppen az 1873-as bécsi világkiállításra készülve Xantus János és Rómer Flóris szereztek be országjáró körutjaik során. Erre a vásárlásra az országgyűlés külön 15 000 forintot szavazott meg. Az anyagot Bécsbe szállítása előtt, 1873 tavaszán Budapesten is közszemlére tették az Országos Magyar Gazdasági Egyesület székházában. A korabeli sajtó jó érzékkel a magyar iparfejlesztés szempontjából is méltatta a kollekciót, hiszen az a közvetlen szemlélet útján tette lehetővé az iparosok számára a művészi elemek felvételét. Ennek a jó példának a tartósságát biztosította az a tény, hogy a néprajzi gyűjtemény hazatérve az Iparmúzeumhoz került. Itt letéteményezték továbbá a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárának azon „külföldi műkincseit, melyek semmi összeköttetésben nem állanak nemzetünk iparával és történelmével”⁴.

A fokozatosan bővülő anyag önálló elhelyezése megoldatlan volt. Hiába bocsátott a főváros korábban ingyen telket a szervezők rendelkezésére, a közbejött pénzügyi összeomlás miatt az építkezésnek nem volt realitása. Így a kollekciót átmenetileg a Magyar Nemzeti Múzeum előcsarnokában helyezték el. Az ünnepélyes megnyitóra 1874. április 9-én került sor a díszteremben, ahol előtte hat vasárnapon át tartottak felolvasásokat az iparmúzeum javára. Keleti Károly – mint az ügyeket vezető bizottság elnöke – a „közönség használatára” bocsátotta a gyűjteményt, melynek első „Katalauz”-a Pulszky Károly hozzáértő szerkesztésében jelent meg⁵.

Az anyag felállításán túl azonban a következő három évben a múzeum tényleges eredményt alig tudott felmutatni. Nem rendelkezett a gyűjtemény és a könyvtár gyarapítására szolgáló monetáris alappal, sem megfelelő tisztviselő gárdával és szabályzattal. Ez utóbbit a minisztérium csupán 1876-ban dolgoztatta ki Szalay Imre miniszteri tanácsossal. Ennek értelmében az intézmény a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjének hatáskörébe került, javadalmait az országos költségvetés irányozta elő. Erdekeinek előmozdítására pedig három évre felügyelő bizottságot neveztek ki.

A legnagyobb probléma, a térszűke csak 1877-ben vált kedvezőbbé. Ebben az évben készült el a Képzőművészeti Társulat Sugár úti Múcsamoka (Andrássy út 69.), ahol évi 6000 Ft bérleti díj fejében az iparművészeti múzeum számára is elfogadhatóbb feltételeket biztosítottak. Az épület mélyföldszíntjén és a felemeleten összesen hét termet betöltő, valamint a fölvezető lépcsőházat elfoglaló anyagot, a már múzeumőri címet viselő Pulszky Károly és segítőtje, Schickedanz Albert műépítész rendezte el (*1. kép*), akit „titkári címmel felruházott írnoki állásra” neveztek ki. Kettejük munkája volt az újrendezett, kibővült gyűjtemény katalauza is.

1878-ban a múzeum születése körül bábáskodó „100-as bizottság” befejezettnek nyilvánította küldetését, további rendelkezési jogáról lemondott. Felkérésére a Vallás- és Közoktatásügyi

1. kép. Az Iparművészeti Múzeum kiállításának részlete a Múcsarnokban, 1877 (IM Adattára NLT 47.671)

Minisztérium saját hatáskörébe vette a közgyűjteményt, és – az 1878. XVII. tc. alapján utólag szentesítve alapítását – rendszeres járandósággal látta el. Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum néven állami intézménnyé vált szervezet kiadásainak finanszírozására évi 10 400 forintot állapított meg. A miniszteri leiratban jóváhagyott alapszabály a közönség műízlésének fejlesztését és az iparosok képzését is a feladatok közé sorolta. Utóbbi érdekében azt is előírta, hogy az intézmény gondoskodjon olyan alkalmas helyiségről, melyben a honi mesterek közszemlére tehetik jeles munkáikat. Ezt az időszakot egyébiránt a gyűjtemény és a könyvtár rendszeres, szívós gyarapítása jellemezte, pl. Zichy Ödön gróf 1878-ban a párizsi világiállításon vásárolt tárgyakkal gazdagította a múzeumot.

1881-ben fontos változások zajlottak le a múzeum életében, mivel Pulszky Károlyt az Országos Képtár őrévé nevezték ki, míg Schickedanz Albert az Iparművészeti Iskola tanára lett. Az irányítással ekkor Ráth Györgyöt bízták meg. A jeles műgyűjtő, a Képzőművészeti Társulat alapítója, a múzeumok és könyvtárak országos felügyelő bizottságának másodelnöke személyében a múzeum régi támogatója nyerte el a díjazás nélküli posztot. Segítőtársként a fogalmazói és őrí teendőket el látó Radisics Jenőt rendelték ki mellé. Tevékenységük eredményeként a múzeum elismert, országos jelentőségű, sőt nemzetközi visszhangot keltő intézménnyé nőtt.

Ráth különösen a szervezőmunkában jeleskedett. Első lépésként függetlenségre, a Magyar Nemzeti Múzeumtól való teljes elszakadás kivívására törekedett. Nevéhez kötődik a belső ügyrend kialakítása, a gyűjtemények művességek és anyagok szerinti elrendezése, valamint a tudományos igényű leltározás bevezetése is (az 1870-es évektől alkalmazott rajzos leltárkönyvek helyett egyedi leírókartonokat kezdtek használni). A tudományos felmérés, történeti áttekintés igényével születtek a több köz- és magángyűjteményt mozgósító szakkiállítások: 1882 – könyvművészeti tárlat 226

kiállítóval; 1884 – ötvösmű-kiállítás 344 kiállítóval; 1888 – gyűrűkiállítás. Az így számba vett műkincsek nyújtotta ismereteket impozáns katalógusok tették maradandóvá.

Mindeközben Ráth igyekezett élővé varázsolni a múzeumot, szorosabbra vonni a kapcsolatot a nagyközönséggel: így a látogatók részben ingyen juthattak be a kiállításokra, s nyilvános volt a könyvtár működése is; az érdeklődőket változatos témájú „felolvasásokra” invitálták. Az intézmény e közvetett hatásokon túl komolyan vette közvetlen értékkijelölő, mintaátadó szerepét is. Ezért tudatosan fejlesztette és tanulmányozhatóvá tette mintarajz-kollekcióját; a rajzteremben pedig mód nyílt a szövet, agyag, bútor, fém, bőr és egyéb műtárgyegységek darabjainak másolására. Éppen a műipari tervezés fontosságának felismerése okán is szorgalmazta Ráth az Iparművészeti Iskolával való együttműködést, ill. működött közre az Országos Magyar Iparművészeti Társulat életre hívásában. Míg előbbi a jövő generáció képzése miatt volt mérvadó, utóbbi a kortárs törekvések ösztönzését és megmértetését tette lehetővé (ennek alkalmi a rendszeresen jelentkező karácsonyi tárlatok: 1891, 1892, 1893; majd később a karácsonyi kiállítások és kollektív kiállítások voltak). E megelégnéül működés csak úgy volt lehetséges, hogy a közgyűjtemény még 1883-ban kibérelte a szomszédos Zeneakadémia épületének földszinti helyiségeit is. Ezzel egy újabb állandó kiállítási termet, a szükséges olvasó- és rajztermet, valamint egy a modern iparcikkek bemutatására alkalmas időszak kiállítóhelyet nyert.

A múzeum igyekezett bekapcsolódni a nemzetközi vérkeringésbe is: kész volt műtárgyak kölcsönzésére¹⁰; élénk kapcsolatot tartott fenn külföldi aukciós házakkal és műkereskedőkkel¹¹, sőt személyes megbízottjai útján képviseltette érdekeit¹². Mindez természetesen a gyűjtemények felylesztését, a kirajzolódó hiányosságok pótlását szolgálta.

A munkában Ráth György mellett egyre fontosabb szerep jutott Radisics Jenőnek is. Biztos kvalitásérzékét a műtárggyarapításnál és a kiállítások rendezésénél egyaránt jól kamatoztatta. Ugyanakkor jelentős tudományos és népszerűsítő irodalmi tevékenységet folytatott. Trefort Ágoston kultuszminiszternek írt 1884. október 25-i „Jelentésében” – az Union Centrale des Arts Décoratifs történeti és kortárs anyagot bemutató kiállításáról – grandiózus múzeumi koncepciót vázolt fel. Külföldi tapasztalatai következtében ugyanis intézményének addigi gyakorlatát, a mintarajzok és mintaként számba jöhető tárgyak pusztá „kiszolgáltatását” nem tartotta cél raveztónak. Azok lélekölő másolása, esetleg torz összekombinálása ugyan „használ egy ideig, kivált akkor, ha pillanatra szomszédainktól nem akarunk túlságosan elmaradni, de csak enyhítő, nem pedig gyökeres gyógyszer”¹³. Ideája az az iparos volt, aki ízléssel párosuló tapasztalata alapján önálló kompozíció kidolgozására képes. Ennek eléréséhez a minél tökéletesebb példatárként szolgáló gyűjtemény és iskola „felbonthatatlan” egységét látta szükségesnek. Érvelése olyan meggyőző volt, hogy azt valószínűleg Trefort is teljes mértékben a magáévá tette, s hathatósan képviselte a megfelelő fórumokon. Hiszen alig másfél hónappal később, december 10-én Őfelsége Ferenc József egy kiváló fekvésű telek megvásárlását engedélyezte az iparművészeti múzeum és iskola közös otthona számára. (Ez az ún. Beleznay-kertnek egy 881 négyszögölnyi része volt, amely a később lehetséges építkezés kiindulópontját képezte.)

A következő, 1885-ös év sok szempontból összegezőnek bizonyult. Ekkor született Radisics tollából az állandó gyűjtemény képes kalauza. S tavasszal nyitotta meg kapuját a Városligetben az országos általános kiállítás is, mely a mezőgazdaság és a nemzeti ipar keresztmetszetét adta. Valamennyi iparművészeti tárgyat a központi helyet elfoglaló nagy iparcsamokban mutatták be. A műipar szempontjából Szalay Károly minisztériumi osztálytanácsos értékelő áttekintése volt a legfontosabb, amelyben kijelölte a követendő utat.¹⁴ A fejlődés zálogát az Iparművészeti Múzeummal szorosan összefonódó és az Iparművészeti Társulattól támogatott, szervezett művészi irányú iparoktatásban látta. Ez összecsengett Radisics Jenő elképzelésével. A körvonalazott terv azonban „szétfeszítette” a múzeum meglévő falait. Sürgetett az idő a valódi otthon megteremtésére.

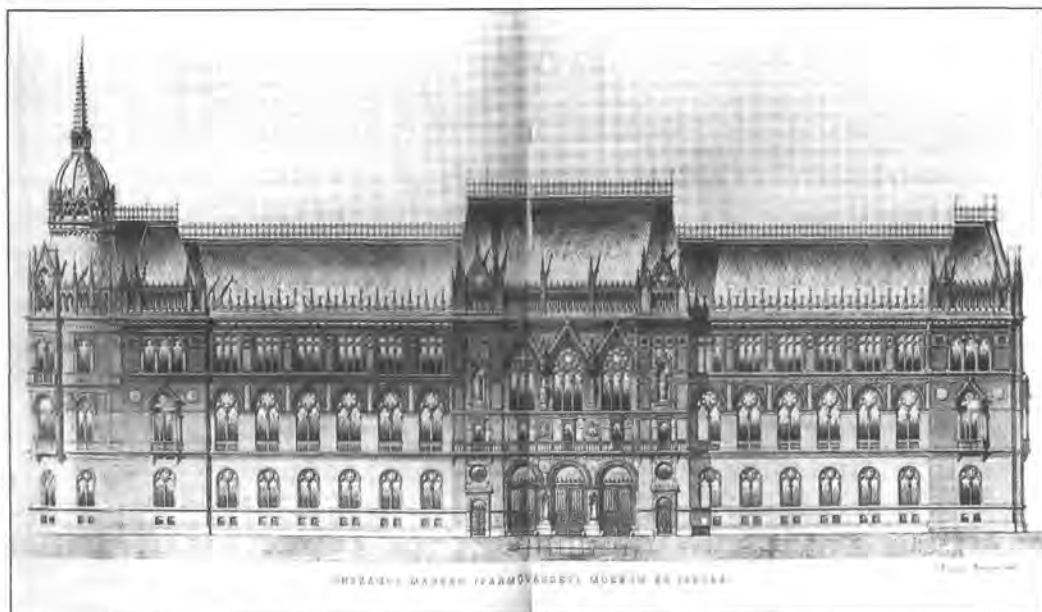
1886. június 4-től Ráth György - érdemei elismeréseként - a múzeum címzetes főigazgatója lett,

2. kép. A díjnyertesek jeligés pályázati borítékja, az IM Adattára 88/1890 sz. ügyirat mellélete

Radisics Jenő pedig 1887-ben igazgatói kinevezést kapott. E tisztségben bátran remélhették mindazok támogatását, akik a közgyűjteményt - hozzájuk hasonlóan - a nemzeti műipar megteremtéséért folytatott harc minőségi zálogaként kezelték. A nagyszabású elképzelés gátja adott pillanatban a helyhiány volt, így törekvésük egy új, minden igénynek megfelelő épület emelésére irányult. Csáky Albin gróf - aki Trefort halála után 1888-1894 között a kultuszminiszeri székben ült- átértévezve a gondokat első lépésként egy a célra valóban alkalmas telek megszerzését kezdeményezte. Ez az 1552,96 négyszögölnyi terület a rohamosan fejlődő Ferencváros Üllői út-Kinizsi utca-Rákos utca (ma Hőgyes Endre utca) által határolt szakaszán feküdt. A választást feltehetőleg több dolog is befolyásolta: pénzügyi, szakmai távlati és kulturális szempont egyaránt. A felettes hatóság a múzeum számára eredetileg kisajátított Belez-nay-kerti 881 négyszögölnyi telek közel kétharmadát, vagyis 520,98 négyszögölnyi területet áruba bocsátott. A befolyt 175 000 forintból a kevésbé frekvenciált Ferencvárosban háromszoros méretű földdarabot tudtak szerezni. Ráadásul ez a négy oldalán nyitott telek alkalmas volt az oda kerülő intézmények gyors fejlődését is biztosító palota emelésére. Ezenfelül alig néhány háztömbbel arrébb, az Üllői út 25. sz. alatt - vagyis az Országos Magyar Gazdasági Egyesület háromemeletes épületében - működött a „Köztelek” néven híressé vált kiállítási helyiség. Innen a szomszédba csalogatni a közönséget nem tűnt nagy feladatnak.

A folytatás a múzeum és iskola immár közös épületére meghirdetett nyilvános pályázat volt. A minisztérium ugyanis a terveket nem közvetlen megbízás útján, hanem ezen a módon kívánta beszerezni. A felhívás 1890. novemberében jelent meg az Építő Ipar és a Vállalkozók Lapja című szaklapokban. A határidőt szűk fél évben szabták meg, és 1891. május 15-re tűzték ki. A titkos, jeligés műveknek tartalmazniuk kellett egy általános helyzettervet; 1:50 léptékben minden emelet-sor alaprajzát; 1:100 léptékben a homlokzatok rajzait és a metszetrajzokat; egy precíz tervmágyarázatot az építéshez szükséges anyagok, ill. az előforduló szerkezetek leírásával, továbbá a köbtartalom alapján kiszámított részletes költségvetést. Ez utóbbi esetben 400 000 forint szolgált kiindulópontul: ennyibe került a két intézmény ideiglenes helyiségeinek összesített bérleti díja. Az előre megalakított bírálóbizottság prominens személyiségekből állt. A minisztérium nevében Szalay Imrére várt az elnöki poszt. Az érintett feleket a múzeum részéről Ráth György főigazgató és Radisics Jenő igazgató, az iskola részéről Keleti Gusztáv igazgató és Várday Szilárd tanár képviselte. Lechner Lajos a főváros műszaki igazgatójaként kapott szavazati jogot, míg Pulszky

3. kép. Tandor Ottó „Artibus” jeligéjű II. díjas művének főhomlokzati rajza az Iparművészeti Múzeum épületének tervpályázatán

Ferenc a könyvtárak és múzeumok országos felügyelőjeként. Az építészek közül Ney Béla, Pecz Samu, Rauscher Lajos, Schulek Frigyes, Steindl Imre és Ybl Miklós szemlélhette meg zsűritagként a pályaműveket. A társművészek köréből Lotz Károly festőművész és Stróbl Alajos szobrászművész nyilatkozhatott. A kiírás alapján az első díj – ha az „végrehajtásra alkalmas” – maga a megbízás, a második díj 1500 Ft, míg a harmadik 1200 Ft volt.

A program nemcsak a kívánatos helyiségek számát, funkcióját és körülbelüli négyzetméterét adta meg, hanem azok egymáshoz való viszonyában is megkötekeket tett. Az épületben úgy kellett teret biztosítani az iparművészeti (és az első variációban a néprajzi) múzeumnak egyfelől, az iparművészeti iskolának másfelől, hogy a közösen használt olvasótermen, rajztermen, könyvtáron kívül optimális szabadságot élvezzenek. Az iparművészeti múzeum kívánságait az előcsarnokon túl egy impozáns (800-1000 négyzetméter körüli) üveggel fedett udvar, a szakkiállítások, időszaki kiállítások és gipszmásolatok kollekciójának termei, valamint az állandó gyűjtemények helyiségei¹⁵ képezték; továbbá egy reprezentatív dísz- és gyűlésterem. Az iparművészeti iskola az egyes szakosztályok – a fényviszonyok miatt gondosan tájolt – tantermeire¹⁶ meg a kapcsolódó tanári szobákra és szertárakra tartott igényt. Külön kiemelte a program fényképezési és cinkográfiai műintézet létesítését a tetőtérben. Gondoskodni kellett mindkét intézmény igazgatói és hivatalos lakásainak, irodáinak elhelyezéséről is. Mindezt többszintes, nagyjából 10 000 m² hasznos területű belső térben kellett megoldani.

A kijelölt időpontra 12 pályázat érkezett be, közülük kettő kétféle variációban. A némileg módosult összetételű bírálóbizottság¹⁷ többször is ülésezett. A végső értékelésre 1891. június 24-én került sor. A zsűri egyetlen munkát sem talált alkalmasnak a közvetlen kivitelezésre. A módosított 1500 forintos első díjat Lechner Ödön-Pártos Gyula „Keletre magyar” jeligéjű munkája (2. kép), az 1200 forintos második díjat Tandor Ottó „Artibus” jeligéjű pályaműve, az 1000 forintos harmadik díjat Schickedanz Albert-Freund Vilmos „Per artem ad astra” jeligéjű terve kapta. Megvásárolták továbbá Quittner Zsigmond („Észak” A-B) és Hauszmann Alajos „IM” sorozatát is, egyenként 500 forintért¹⁸.

Az egyes munkákról készült részletes bírálói elemzéseket közzétették a Művészi Ipar és az

4. kép. Quittner Zsigmond „Észak B” jeligéjű pályaművének főhomlokzati rajza, (OMvH Tervtár Itsz. 14 801)

Építő Ipar hasábjain, a Műcsarnok helyiségeiben pedig hat héten keresztül kiállították az összes pályatervet. A győztes Lechner-Pártos mű értékelése kevés kritikai megjegyzést, sok dicséretet, konklúziójában azonban némi bizonytalan felhangot tartalmazott. A bírálók szerint az alaprajzi elrendelés jól sikerült, benne szépség és praktikum egyaránt érvényesül. Bár egyes helyiségek – így pl. a fedett udvar és a néprajzi múzeum terei – kisebbek a megszabottnál, ezt a gyűjteményi egységek tágasabb elhelyezése helyrebillenti. A részletes beosztás alapján az épületben való közlekedés célszerű. Bizonyos területek elhelyezkedése, világítása azonban nem teljesen megfelelő, a mellék helyiségek száma kevés. Szerkezetileg a terv hibátlan. Architektúrájában mentes valamely történeti stílus merev szabályaitól: „szokatlanabb, szabad egyéni felfogást mutat, mely alakításában az angol gót, korai renaissance és leginkább a mór stíl motívumaiból indul ki”. A formához illő külső dekoráció pedig jellemzően hazai megoldásra törekszik a fejlett magyar színes agyagipar gyártmányainak felhasználásával. A zsűri ráérzett ugyan a terv nagyszerűségére, óvakodott azonban hivatalosan is elkötelezni magát a benne kibontakozó új tendencia mellett. „Tagadhatatlan egyrészt, hogy a követett irány már bizonyos rendszert mutat, s így a kísérletek legelső stádiumát meghaladta, másrészt pedig kétségtelen az is, hogy a jelen pályamunka a művészi magasabb színvonalon áll. Egyebekre nézve azonban a bizottság nem kíván nyilatkozni, mert ezen par excellence egyéni alkotással szemben, csak is a szemlélőnek saját egyéni ítélete és ízlése lehet mértékadó.”¹⁹

A többi pályamű általános koncepciójában, részletmegoldásaiban és külső megjelenésében is lényegesen több kívánnivalót hagyott maga után. A második helyezett Tandor Ottó gót stílusú homlokzatokat tervezett, melyek „méltó ízlésről és művészi készségről tanúskodnak”, a főnézet bal oldalán megjelenő tornyos „sarokcsukló” azonban nem ízesül szervesen a konzervatív ihletésű közép és sarok kiugrásokhoz (3. kép). Quittner Zsigmond munkájának alaprajzi elrendezése kiváló, ám a korai olasz reneszánsz stílusban elképzelt homlokzatok megoldása már kevésbé sikerült – a tömegek elosztása bizonytalan, a főnézet középrizalitjának függőleges tagolása túlhangsúlyozott (4. kép). Hauszmann Alajos műve dicséretet sokaságát aratta le: alaprajzi elrendezése célszerű, áttekinthető. A csupán kétemeletesre tervezett intézmény homlokzatai ugyan konvencionálisak,

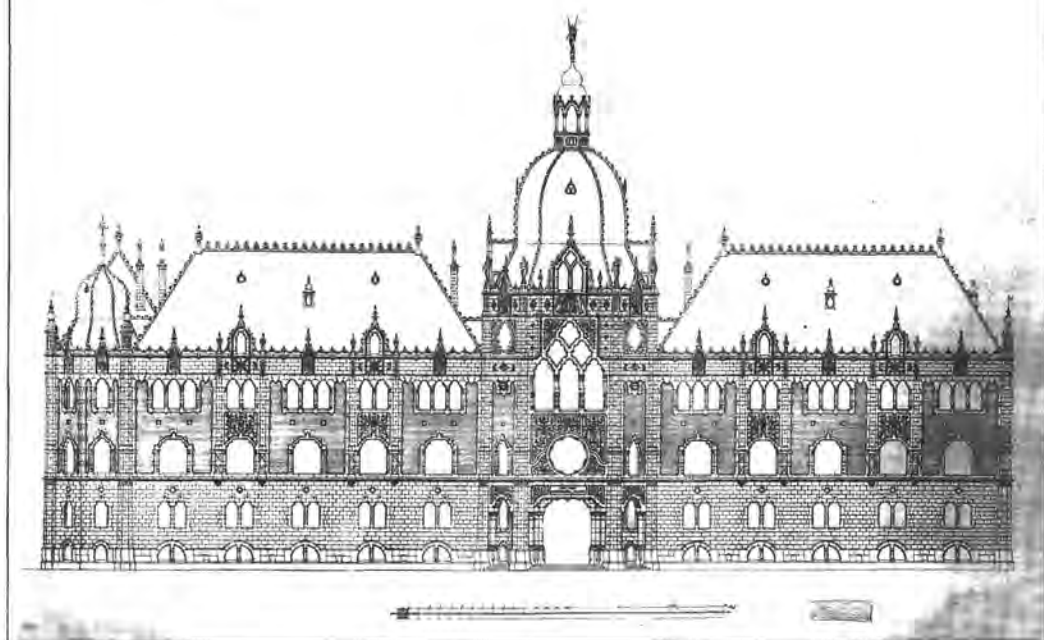

5. kép. Hauszmann Alajos „IM” jeligéjű pályaművének főhomlokzati rajza (OMvH Tervtár ltsz. 14 793)

mégis jól kifejezik az építmény „nyilvános, emlékszerű jellegét”. (Nála is megjelenik a bal oldali csuklótag - a Tandorénál sikerültebb, Lechnerénél ügyetlenebb módon.) (5. kép)

Megjegyezzük, hogy valamennyi, élmezőnyben szereplő pályamű költségvetése jóval meghaladta az előírányozottat (7 Ft 50 krajcár köbméterenkénti építési díjjal, ill. a fedett udvar 25 forintos négyyszögméterével számolva nagyjából 650 000 és 1 000 000 Ft között mozogtak).

A bírálóbizottság a kiviteli megbízás visszatartásával döntését pusztán félmegoldásnak érezte. Ezért a díjazottak és vásárlással jutalmazottak körében zajló, megfelelően módosított programmal hirdetett újabb pályázatra tett javaslatot, majd hivatalosan feloszlatta önmagát. A kultuszminiszter azonban eltekintett egy szűkebb körű versengéstől, s a következő tartalmú leiratot juttatta el Radisics Jenő igazgatóhoz: „...megbízom Lechner Ödön és Pártos Gyula építészeket mint az első díjat nyert »Keletre Magyar« jeligéjű terv nyerteseit, tegyék magokat Tekintetességgel érintkezésbe a célból, hogy a lehető hely mérete és költség kímélés, továbbá a jury albizottságának szakjelentésében mondottak szemmeltartásával minél célszerűbben alkalmazzák tervüket a múzeum és iskola kívánalmaihoz; s itt már most megkívánom jegyezni, hogy a helyiségek s vele együtt a költségek tetemes reductioja érdekében, hajlandó vagyok a néprajzi múzeum elhelyezéséről ezen épületben eltekinteni. Amennyiben a nevezett építészek a kívánalmaknak megfelelően átalakított tervet mutatnak be, őket fogom az 1500 Ft pályadíjnak az építési tiszteletdíjba való beszámítása mellett a kivittel megbízni, - ellenkező esetben fenntartom magamnak a pályanyertes és megvett tervek szerzőinek bármelyikét tervének a jelenlegihez hasonló feltételek mellett leendő átdolgozására felhívni.”²⁰ A győztesek tehát, élvezve Csáky bizalmát, nekifoghattak a további munkának.

6. kép. Lechner-Pártos: az OMIM épületének főhomlokzati rajza, 1893. december 20.
(IM Adattára KRTF 2608-É/14)

Hogy a győztes tervsorozatban felbuzgó motívumok akkortájt milyen erőteljesen foglalkoztatták Lechner fantáziáját, mi sem bizonyítja jobban, mint az iparművészeti múzeuméval csaknem egy időben zajló másik pályázaton való szereplése. Ez a kiírás az Alkotmány utca-Szemere utca-Szalay utca sarkán emelendő Magyar Királyi Kereskedelmi Múzeum épületére vonatkozott. Az Építő Ipar 1891. július 7-i száma rövid hírből adta tudtunkra, hogy az első díj Lechner Ödön és Pártos Gyula tervének, a második Hauszmann Alajosnak ítéltetett oda. A „Keletre magyar!” ismerősen csengő jellegű, A és B variációban készült terv magyarázatát az Építő Ipar november 11-i száma közölte az A változat rajzaival együtt. A leírás és az alaprajzok azt a benyomást keltik, mintha nagyjából a múzeum és iskola épületének középső szelvényét – az üveggel fedett tágas központi udvart s az e körül futó kiállítási csarnokot látnánk viszont kissé keskenyebb méretezve. A bejáraton túljutva a „fedett udvarba lépünk, mely a földszinten és I-ső emeleten keresztül nyúlva egész hosszában szemünk elé tárul s tervezett alakjában a szerzők véleménye szerint impozáns távlati képet ígér; ez az udvar két oldalról árkádszerű nyílásokkal szabad összeköttetésben van az ugyanegy színvonal magasságban levő földszinti kiállítási termekkel, jobban mondva csarnokokkal és az I-ső emeleti csarnok árkádjai a megfelelő mellvéddel szabadon nyílnak az udvar fölé és emelik annak távlati hatását.” Ami pedig az architektúrát illeti, a „szerzők igyekeztek a mindennapi (conventionális) műdomoktól eltérőleg a nyugati és a keleties építőművészeti motívumok felhasználásával s egymásba olvasztása által az egésznek emlékszerű jelleget kölcsönözni...” Ennek az igyekezetnek a gyökere Lechner rövidebb-hosszabb angliai útjaiból eredeztethető, melyeket az 1880-as évek végén tett. Az ott felfedezett gyarmati építészet elvei – vagyis a helyi kultúra forrásainak megkeresése, dekoratív elemeinek átvétele irányították figyelmét a magyar népművészetre. Tanulmányai Kelet felé, az ázsiai népek rokon világába vezették²¹. A „perzsa és indus” művészetek-

7. kép. Weinwurm Antal felvétele az OMIM építkezéséről, 1894 (IM Adattára FLT 25.182, FLT 25.183)

ben választ talált arra, hogyan lehet a népies elemeket átültetni a monumentális építészetbe. Saját feleletét ekkor az Iparművészeti Múzeum – és a Kereskedelmi Múzeum – tervei jelentették.

Ráth György, a múzeum főigazgatója mindent elkövetett, hogy az Iparművészeti Múzeum önálló épületéhez szükséges munkálatok meginduljanak. 1892 januárjában megállapodott Keleti Gusztávval, az iskola igazgatójával és a tervezőkkel az igények szükséges és lehetséges leszállításában. A néprajzi múzeum elhagyásával felszabadult 1000 m² mellé a két intézményvezető is újabb 1000 m²-t áldozott fel – remélve, hogy a magasságában is erősen redukált (négyemeletesből kétemeletes alakult) palota így 600 000 Ft tőkéből már előállítható. Lechner és Pártos áprilisra készítették el a módosított rajzokat, messzemenően figyelembe véve a bírálóbizottság kritikai észrevételeit is (ekkor 768 000 Ft építési összegről esett szó, ami nem tartalmazta az épületen belüli munkák fedezetét). Ennek alapján júliusban elnyerték a miniszter végleges megbízását. Időközben azonban felmerült a telek bővítésének lehetősége. Mivel így a földterület alakja megváltozott, mérete pedig egyharmadával növekedett, az összes tervet az új viszonyokhoz kellett igazítani. Ehhez mérten az előirányzott költségvetés is megemelkedett, 888 000 forintra rúgott viszont az új hajlék végre számolhatott a benne helyet kapó intézmények fejlődésével is, eleve kizárva a későbbi toldozgatásokból származó bosszúságokat. 1893 elején a palota átadását hivatalosan is beiktatták a millenniumi ünnepségek sorába, mégpedig 1896 májusára. Ez a döntés az építkezés sürgős megkezdését igényelte.

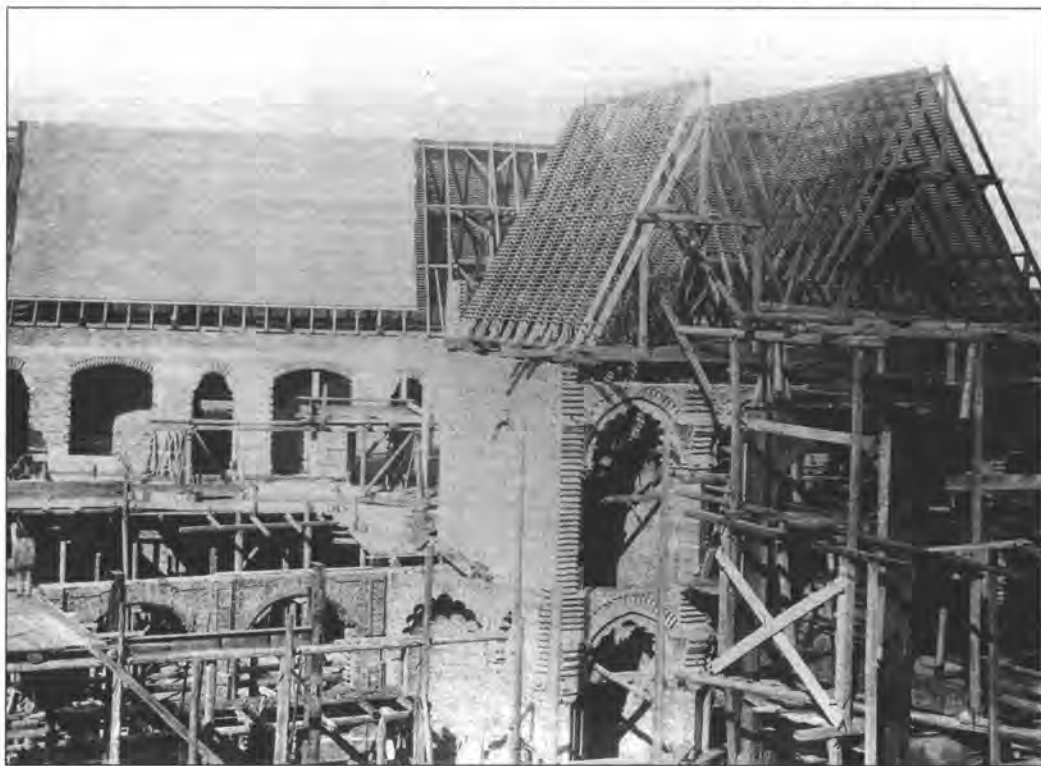
A kiegészítő telekrészek elhúzódoó kisajátítási procedúrája miatt a munkák végül 1893. október

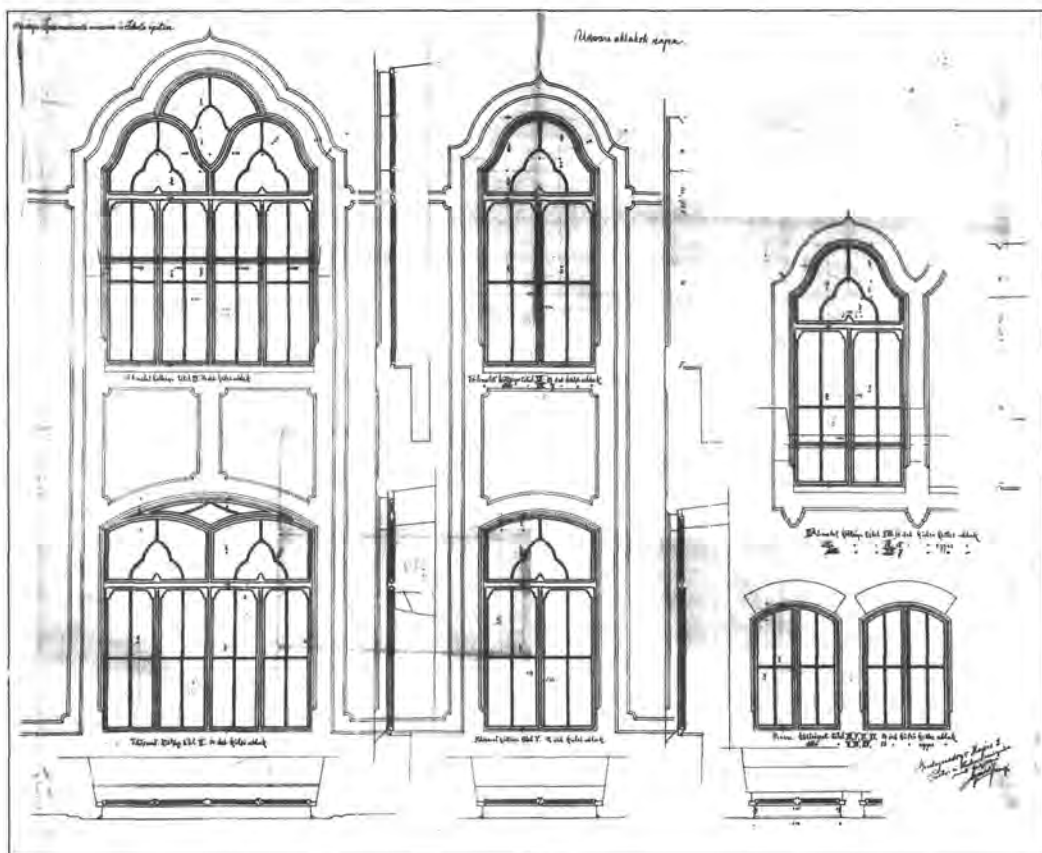
9-én indultak meg. Az engedélyek megadáshoz szükséges dokumentáció 1:100 és 1:200 léptékű lapjai még egy négyhomlokzatos, teljesen körülépített udvaros elképzelést mutattak (6. kép). Később a bal oldalon csupán a Rákos utcai teherbejáróig tartó szakasz készült el, és elmaradt a hátsó, udvari szárny fele is. Az építkezés művezetője hivatalosan a két tervező volt, a helyszínen Gaál József építésvezető képviselte őket. Az elkerülhetetlennek látszó apróbb változtatásokban döntési joggal, ill. a költség-előirányzatot komolyan érintő kérdésekben felülvizsgálati és javaslattevési lehetőséggel az időközben alakult építési bizottság rendelkezett. A Kereskedelemügyi Magyar Királyi Minisztérium részéről műszaki ellenőrként Korvig Tivadar királyi főmérnököt rendelték ki, aki egyben a bizottság elnöke és jegyzője is volt.

A munkák menete viszonylag jól rekonstruálható a töredékes napi jelentések, a fennmaradt – többnyire évszámmal is ellátott – „végrehajtási” rajzok, a menet közben készült néhány archív fotófelvétel és a fellelhető vonatkozó iratok összevetésével. Az IM Adattárában őrzött dokumentumok alapján lépésről lépésre haladva követhetjük nyomon az épület születésének folyamatát. A több mint 350 darab kiviteli rajz (építészeti, statikai és gépészeti terv) szinte minden részletről autentikusan tájékoztat. Az első évről még az építés napi jelentései is fennmaradtak (ezek az alkalmazott emberek számának, ill. a végzett tevékenység jellegének regisztrálására szolgáló formanyomtatványok, az építési napló kiegészítői voltak). Az írott forrássanyaggal párhuzamosan rendelkezésünkre állnak Weinwurm Antalnak, a századforduló neves fotóművészeinek dokumentum erejű felvételei is. Ő három-három képen örökítette meg az éppen elért állapotokat (7-8. kép).

Az első fázisban – 1893 novemberének végéig – a földmunkák zajlottak, és megkezdődött az alapozás is. Míg a hideg időjárás miatt ezeket a munkákat tavaszig szüneteltetni kellett, a tervezőirodában serényen dolgoztak. A palota természetesen nemcsak a rajzasztalon teljesedett ki,

8. kép. Weinwurm Antal felvétele az OMIM építkezéséről, 1894 (IM Adattára FLT 25.182, FLT 25.183)

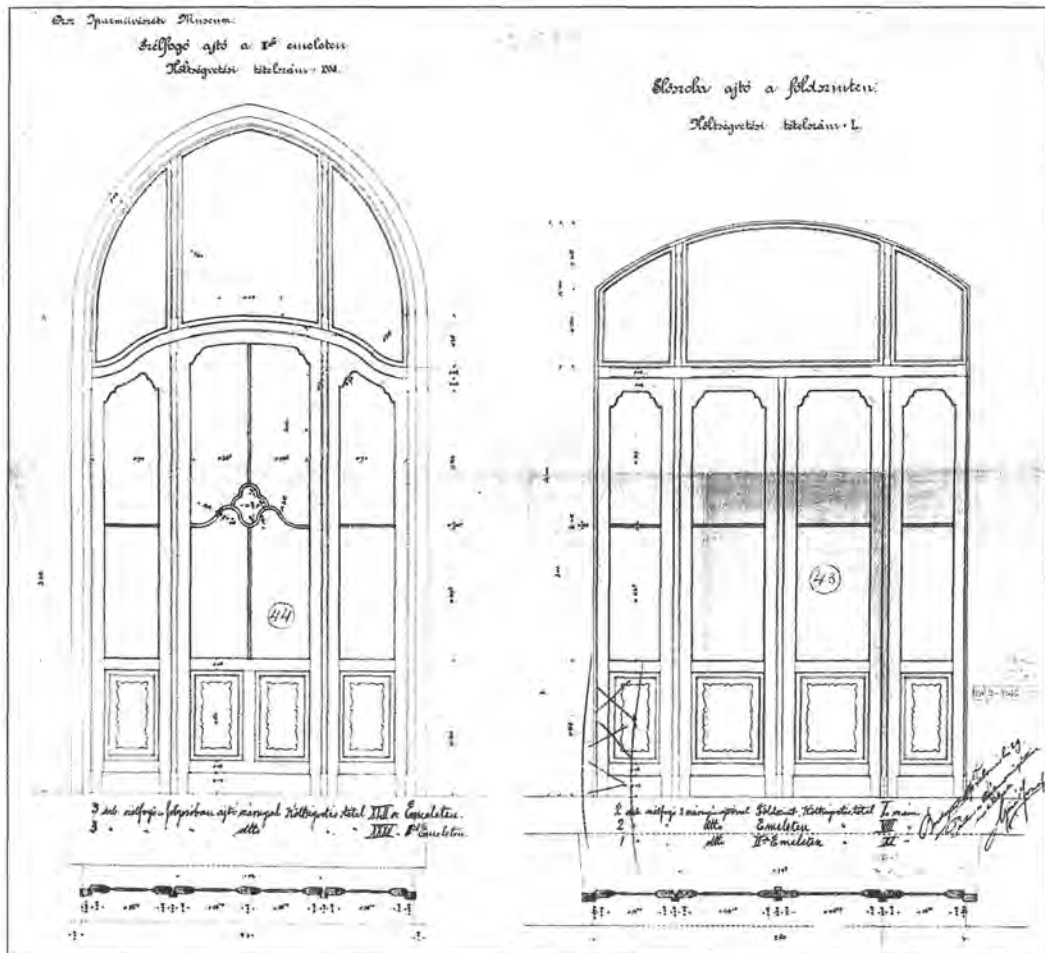

9. kép Ablak- és ajtóterv az OMIM épületéhez (IM Adattára KRTF 2068-É/132, 141)

hanem a papírra vetetteket követve a valóságban is. Ennek előfeltételeként az építőbizottság még a téli kényszerszünetben az egyes iparosmunkákra (ács, kőfaragó, vasszerkezeti munkák) vonatkozó „árlejtési hirdetményt” tett közzé a fontosabb lapokban.

1894 tavaszán ismét meglódult és egész nyáron serényen folyt a munka - a szerződés szerint az „épület főgyeének”, vagyis a falkorona elkészítésnek határideje ugyanis szeptember 30-a volt. Az Üllői úti frontról induló építkezés szakaszosan haladt a középső palotatömb, ill. a két oldal- szárny színterein. A tempó viharos volt. Június 20-án a Rákos utcai részen már az I. emelet „padlószerkezeti” falazása történt. A Kinizsi utcai front június 26-án csatlakozott. A következő hónapokban az oldalszárnyakon párhuzamosan haladt az I. emelet építése. A középrészen ekkor a főlépcsőház kialakítása történt, ám egy szinttel lejjebb. Július 23-án a Rákos utcában már a II. emeletnél tartottak. A két oldal közötti egyensúly most időlegesen „felborult”. A főlépcsőházban augusztus 2-án ugyanis hozzáfogtak az I. emelet falazásához, és bal részén szünet nélkül folytatták a II. emeletnél. Ezután a főlépcsőházi jobb szárny I. emelete következett. (A vesztibülnél és az üvegcsarnoknál még mindig a szuterénél tartottak.) A Kinizsi utcánál csak ezután láttak hozzá a II. emelet falazásához. Ez az előcsarnok földszinti falazásával, majd az udvari szárny alagsorának és földszintjének falazásával párhuzamosan történt, amit az épület középrészének földszintje követett. A vállalt határidő közeledte miatt nagyszámú munkaerőt kellett alkalmazni. A főfalegyen bokrétaünnepére végül is december 15-én (két és fél hónappal később) került sor. A decemberi havazások megindulása előtt az épületnek azonban csak egy részét sikerült lefedni.

10. kép. Ahlak- és ajtóterv az OMIM épületéhez (IM Adattára KRTF 2068-É/132, 141)

Az 1894-es esztendőben nem született döntés a palota homlokzati díszítéséről. A 800 000 forintos költségvetésbe a pályázati tervben szereplő pirogránitburkolat ára sehogy sem fért bele, ez ugyanis 120 000 forintot tett ki. A sima vakolat viszont erősen lerontotta volna az arhitektúra hatását. Így az építészek elszánt lobbyzásba kezdtek tervük megvalósításáért. A br. Eotvös Loránd miniszterhez intézett memorandumra azonban már hivatali utódja, br. Wlassics Gyula reagált. Két szempontot kellett figyelembe vennie: a takarékoság elve mellett kénytelen volt számolni azzal a veszéllyel, hogy a viták okozta késlekedés lassítja az építkezést, s így kimaradnak a millenniumi rendezvényekből. A rigorózus „pénzügyi ellenőr”-i hozzáálláson végül diadalmaskodott a kultuszminiszteri lelkiület: „de magasabb szempontok is szólnak a mellett, hogy az épület külsejének és művészi becsének a rendeltetésében rejlőd eszmei tartalommal, közművelődési jelentőségével összhangban kell állnia; ha iparművészeti iskolát és múzeumot emelünk, mert annak művelődésünk és vagyonosodásunk szempontjából fontosságot tulajdonítunk, az arra szánt épület külseje nem állhat az intézet legfőbb elvével, a nemesebb ízléssel egyenesen ellentétben. A Zsolnay-gyárban készülő pirogránit hazai művészi iparunknak oly sajátos és a külfölddel szemben is haladást jelző terméke, hogy az iparművészeti múzeum és iskola épületén már az anyag magában is e téren elért fejlettségünkről fog tanúskodni; míg ellenkezőleg az iparművészeti palotának bevakolása annak

1. kép. A nagyecsarnok
eredeti padlóburkolatának részlete.
A. Schroll felvétele

kezdetleges és alacsony fokára engedne következtetést.²² A miniszter nagyvonalú gesztusát 1895. június 30-án írásbeli engedéllyel is megerősítette.

Mindezek mellett külön figyelmet igénylő feladat volt az épület belső berendezése és felsze-relése. Az elképzelések felméréséhez és a hozzávetőleges költségek megállapításához a két intézmény vezetői 1894 második felében fogtak hozzá. A múzeum számára ebben nagy segítséget nyújtott az a tanulmányút, melyet Radisics Jenő igazgató Fittler Kamill ör társaságában a jelentősebb külföldi társintézményekben tett. Visszatérve számtalan praktikus javaslattal éltek. A mennyezetek és a falak kiképzésénél, dekorálásánál az egyszerűség hívei voltak. Azt hangsúlyozták, hogy a kiállítási termek a műtárgyak

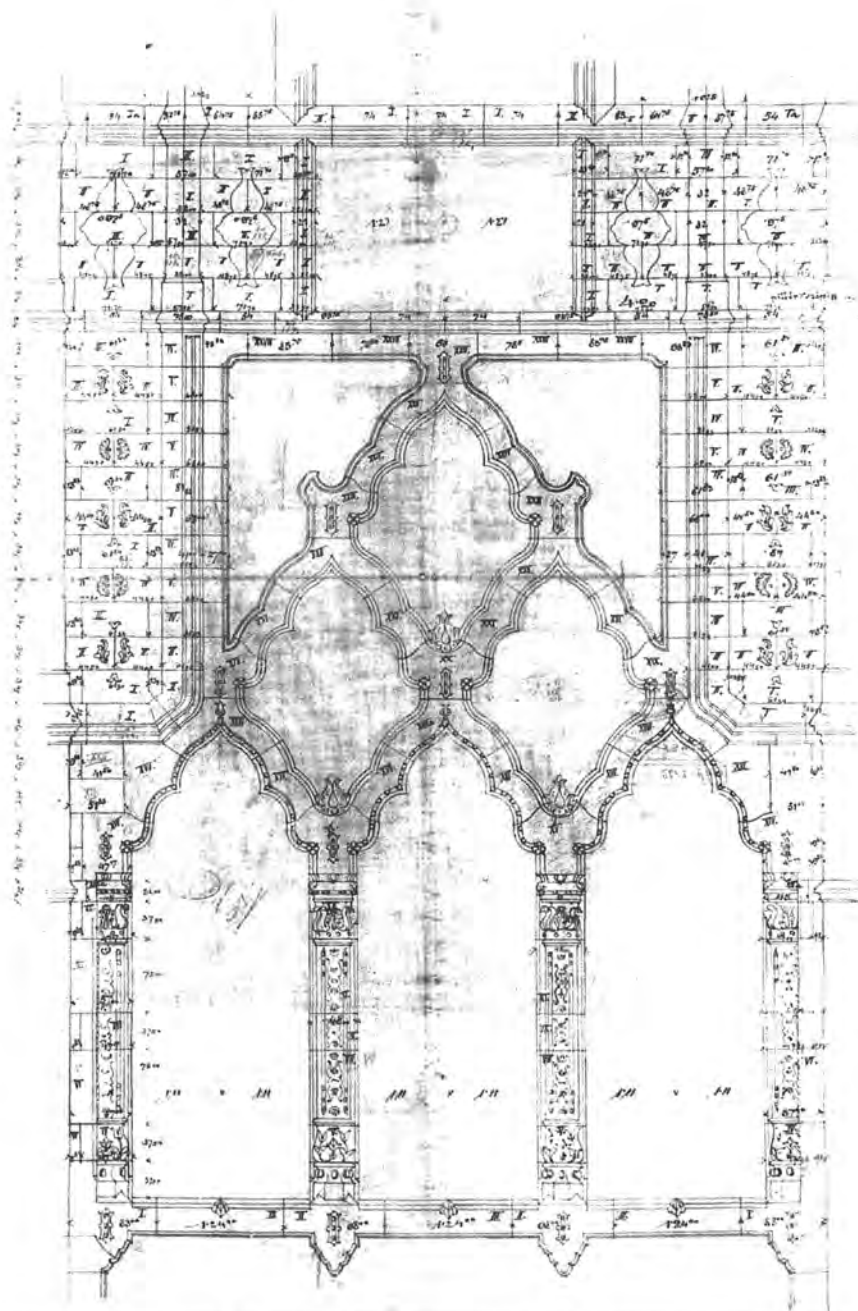
szolgáltatában állnak, a harmonikus háttér biztosítása a szrepük.²³

A múzeum számára a legnagyobb gondot természetesen a gyűjteményi anyag bemutatására alkalmas szekrények okozták. Ezeknél a csinos, igényes külsőn, a könnyű mozgathatóságon s a portmentes záródáson túl a különféle jellegű tárgyak jó elhelyezhetősége volt a fő szempont. Radisicsék négyféle alaptípust jelöltek meg: a fal mellé állítható és a minden oldalról szabadon álló vitrinek mellett asztali tárlókra, valamint keskeny – a szövetek bemutatására alkalmas – szekrényekre gondoltak. A vitrinekbe helyezhető betéteknél a kombinálhatóság elvét kívánták alkalmazni, több egyforma részből tetszés szerint rakva össze azokat.

Előrelátó figyelemmel tettek javaslatot a közös könyvtár olvasó- és rajztermeinek berendezésére is. A kemény fából készült könyvszekrények polcait bőrrrel kívánták bevonatni, hogy a könyvek kötése a folytonos ki- és becsúsztatásnál ne sérüljenek. Berlieni és londoni példát követve ugyanígy óhajtottak eljárni az olvasók által használt asztalok lapjainál is. Ezenkívül fiókos rajzasztalokat, a könyvek és metszetek feltámasztására alkalmas ráákat és megfelelő székeket soroltak a kívánatos felszerelések közé. A díszteremben tartandó ülések és felolvasások rendezése elképzelhetetlen volt néhány asztal és megfelelő mennyiségű szék nélkül. Az egyéb hivatali helyiségek (az igazgatók dolgozószobája, a múzeumi ör szobája, az irodák) berendezésénél egyszerű, de ízléses bútorokat vettek számításba. Az üvegcsarnok váltakozó kiállításokat fogadó földszinti kerengőjében a terület megfelelő osztására szolgáló, mozgatható fafalak felállítását javasolták. S mivel e tér csupa nyitott ívvel kapcsolódott a belső udvarhoz, elválasztásukra az ívek vállpárkányának magasságától a padlóig csüngő függönyöket óhajtottak elhelyezni. Hiszen a függönyök megfelelő hátteret

ÖRÖK IPRÁNY MUSEUM ÉS ISKOLA ÉPÍTÉSE

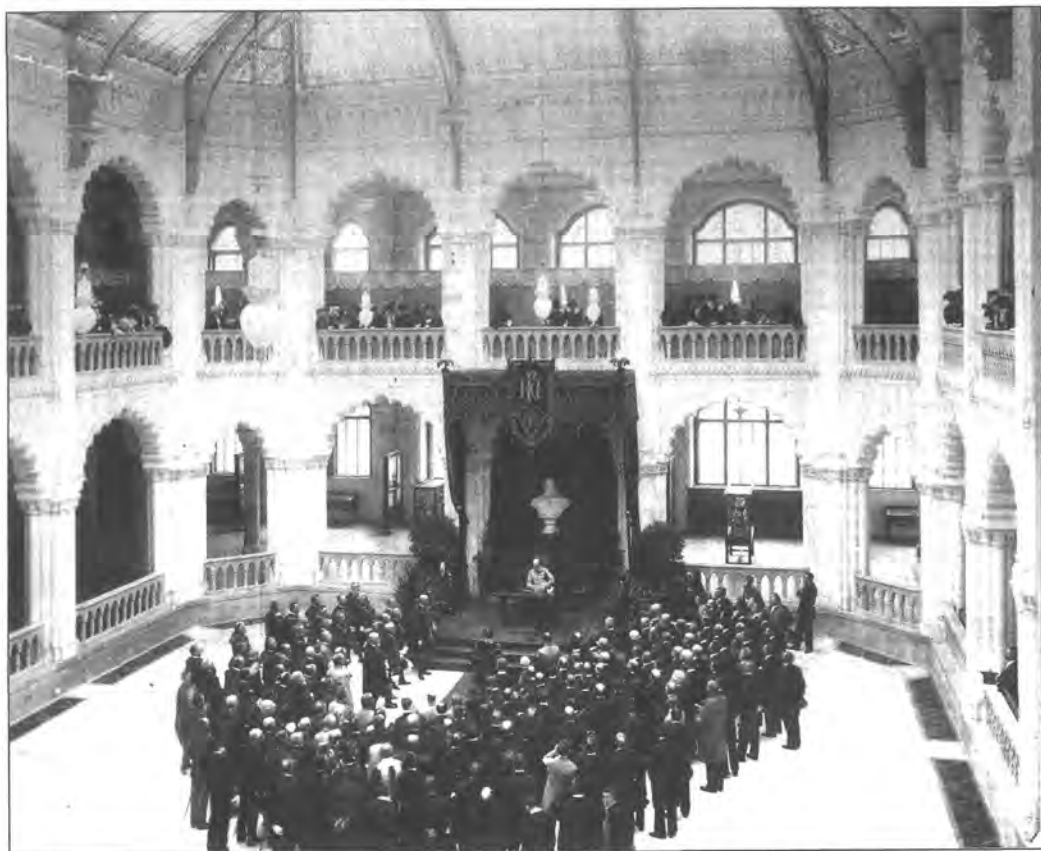
FŐHOMLOKZAT II. EMELEHÉNEK MÉRÉSEI ÉS FELÉRTÉKESÍTÉSE

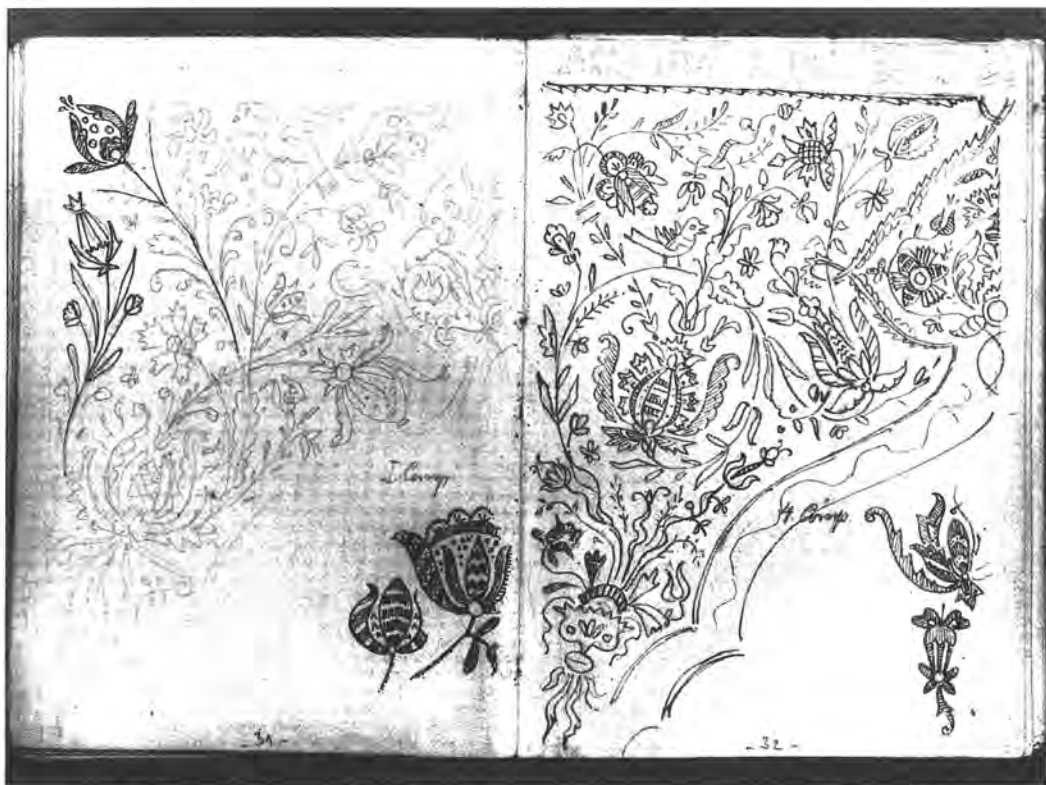
12. kép. Kijelölési rajz az Üllői úti középiskola felső szakaszához (IM Adattára KRTF 2068-É/182)

képezhettek az udvarban felállított gyűjteményi tárgyakhoz, miközben elfedték a mögöttük esetleg éppen üresen vagy rendezés alatt álló részeket. A kimerítő javaslat a múzeum belső berendezésére vonatkozó költségvetés alapjául szolgált. Ez végül 97 061 Ft 93 krajcárra rúgott. Ehhez járult az iparművészeti iskola felszereléséhez szükséges további 44 400 Ft, mely az egyes tanosztályok egyedi igényeiből tevődött össze. A teljes összeg tehát 141 461 Ft 93 kr volt. Wlassics ekkorra már átesett az épület befejezéséhez még szükséges – a pirogránitburkolatot is magába foglaló – 276 455 Ft 85 kr többletkiadás engedélyezésének traumáján, most viszont mindenáron takarékoskodni akart. Ezért a belső berendezés költségeit a múzeum és iskola részére együttesen kerek 100 000 forintban szabta meg, hangsúlyozva, hogy a két intézmény – közös megállapodás alapján – szorítkozzon azokra a felszerelésekre, melyeket az épület rendeltetése feltétlenül megkövetel. (Ugyanakkor nem zárkózott el egy későbbi, fokozatosan történő beruházástól.) Felszólítva az építőbizottságot minden további zavaró körülmény kiküszöbölésére és a pénzügyi korlátok szigorú szem előtt tartására, a palota teljes elkészülésének határidejét 1896. szeptember 1-jében jelölte meg.

1895-ben, az anyagi lehetőségek végleges tisztázása idején tovább folyt a különféle részletrajzok készítése, s az épület kezdett kiteljesedni. Az egyes vállalkozókkal kötött szerződésekből meg az építési bizottság üléseinek jegyzőkönyveiből tudjuk, hogy zajlottak a bádogosmunkák, s fokozatosan helyükre kerültek a nyílászárók (9–10. kép). Az ajtók és ablakok kivitelezője Michl Alajos asztalosmester volt. Ezek szükséges mázolását Scholz Róbert „cs. és kir. udvari szobafestő” végezte. A korszerű, alacsony nyomású gőzfűtés szerelésével a Körting és Walser céget bízták meg,

13. kép. A záróköleteti ünnepség, 1896. október 25. Weinwutn Antal felvétele – (IM Adattára FLT 4899)

14. kép. Reissmann Károly Miksa vázlatkönyvének lapja, 1896. (IM Adattára KRTF 230)

míg a vízvezeték- és csatamahálózat kiépítésével Szepessy Sándort. Az amerikai tölgyfa padlókat a Neuschlosz Ödön és Marcel névvel fémjelzett cég alkalmazottai rakták le. Az előcsarnok, az üvegcsarnok udvara, a folyosók, az I. és II. emeleti előterek stb. hidegpadlózatára De Pol Luigi „garnitto, terazzo, beton és mozaik” profilú cégével szerződtek (11. kép). Az épületszobrászati munkákat Oppenheimer Ignác végezte. A belső berendezés asztalosmunkáira Thék Endre nyerte el a megbízást. (A kiállítási szekrények esetében Schwarz A. és fiai üveggyárosokkal kellett együttműködnie.) A vitrinekhez való különleges biztonsági zárat a londoni Chubb & Son's cégtől szerezték be. A lakatosmunkák elvégzésével Vágó Ignácot és Jungfer Gyulát bízták meg. A „villanyvilágítás” több vállalkozót is megrendeléshez juttatott. Az Első magyar villamvilágítási és erő átviteli gyár (Eager B. és Tsa) készítette a vezetékeztést, Hanauer Jenő technikus szállította az ívlámpákat és a „mellékkészülékeket”, a Csillárgyár Rt. pedig a falikarokat. A linóleumburkolatokra az angol Hampton & Sons és a Maple & Co. társaságokkal szerződtek. A különféle vízmelegítő készülékeket a londoni Fletcher, Russel & Co., valamint a liverpooli Thomas Robinson & Son vállalatok küldték. A földszinti árkádokba szánt pamutbársonyszövet függönyöket a Thomas Wardle cége szállította.

Mindezek ellenére tudnunk kell, hogy 1895 őszén még hiányoztak az épület egésze szempontjából alapveő munkák is. Nem került helyére például a középipület két fölépcsője, s nem készültek a velük határos keresztboltozatok sem. Nem volt befedve a főbejárat feletti nagykupola éppúgy, mint a Rákos utcai szárnyépület egy része.

A sokféle, párhuzamosan zajló iparosmunka összehangolása meglehetősen döcögős volt, az átadási határidő pedig vésszen közeledett. Wlassics ezért szükségesnek látta miniszteri biztos kin-

15. kép. A belső díszítőfestés részletei (mennyezet, oldalfalak) (IM Adattára FLT 6689, 25.537)

evezését az építési bizottság mellé. E posztra 1895. december 6-án Fittler Kamillt jelölte ki, aki kidolgozta a hátralévő feladatok sorrendjét, s gondosan ügyelt a kiszabott költségek betartására is.

1896 elején az építkezés a célegyenesbe ért. Ez igényelte a legnagyobb erőfeszítéseket, ám ekkor születtek a leglátványosabb megoldások is. A Forgó (István) és Társa cég (vagyis a „M. Kir. Orsz. Üvegfestészeti Műintézet”) megkezdte az épület beüvegezését a nagycsarnok belső, színes motívumszegéllyel díszített tetőzetének felállításával egyetemben.

Tavasszal végre hozzáfogtak a palota külső „öltöztetéséhez” is. A kellékeket, vagyis a mázas tetőcserepeket és a pirogránitburkolat elemeit a pécsi Zsolnay-gyár szolgáltatta. A burkolóelemek (vagyis égetett agyaglemezek, mázas téglák, zománcos lapok és plasztikus díszek) elhelyezését egy időben három helyen, a földszinten, az I. emeleten és az attikán kívánták megindítani. A teljes főhomlokzati díszítés elkészítésének határideje – márciusi kezdéssel – július 15-e volt. A mellékhomlokzatok dekorálásával az emeleti részekben augusztus 25-re, a földszinti részekben pedig legkésőbb október 15-re kellett végezni. Zsolnay a nagyszabású megrendelést csak úgy tudta vállalni, hogy a szűkre szabott időt két-három új égetőkemence felállításával ellensúlyozta. Az építkezés helyszínére szakértőt is delegált a kellő felvilágosítások megadására. A gyárból folya-matosan érkező elemeket²⁴ az ún. ki-jelölési rajzok segítségével helyezték el az épület felületén (12. kép).

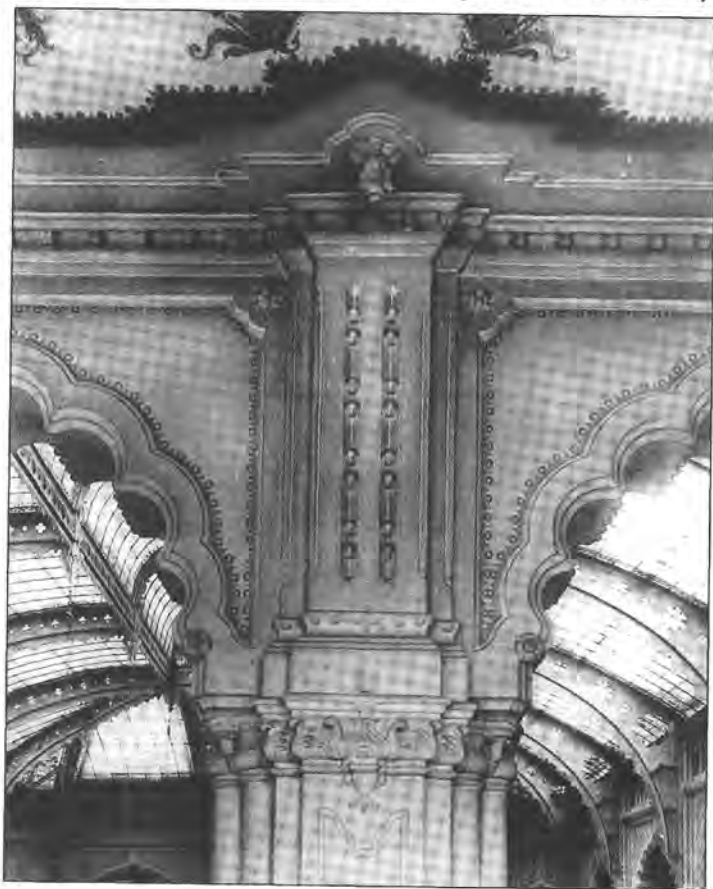
A nagy sürgölődés ellenére a realista Fittler úgy ítélte meg, hogy az ünnepélyes megnyitó október 11-i időpontja nem tartható, s annak október 25-re való módosítását kérte. Miniszterének jelezte, hogy a két hét haladék mind a homlokzatok befejezésénél, mind a gyűjtemények felállításánál nagy segítséget jelentene. Utóbbi esetben még így sem lehetett szó a teljes anyagra kiter-

jedő, tudományos rendszerezést igénylő kiállításról, csupán a múzeum legtipikusabb, legbecsesebb darabjainak az alkalomhoz illő bemutatásáról. Ez ügyben azonban Radisicsnak főtt a feje. A múzeum a Műcsarnok épületében 1896 februárjának végéig tartotta nyitva tárlatait, működött könyvtárát, sőt az ipari munkások oktatását szolgáló vasárnapi előadásokat sem szüneteltette. Márciusban kezdődött meg a műtárgyak csomagolása és állandó őrizet melletti folyamatos átszállítása az új épületbe. Az időszaki kiállítások és a múzeumi gyűjtemény elhelyezésére szánt földszinti helyiségek birtokbavétele azonban csak szeptember közepén volt lehetséges. Így a fennmaradó időben valóban pusztán egy ideiglenes bemutató felállítására volt lehetőség.

Az avatás napjára a belső munkálatok még nem fejeződtek be teljesen: hiányos volt a vilanyserelés, a dekorációs falfestés, ill. a berendezés is.

1896. október 25-e – a zárókövetési ceremónia dátuma – több volt, mint egy újabb közintézmény avatásának dátuma. Hiszen az épület architektúrájában kísérletet tett a sajátosan magyar, nemzeti építészeti stílus megteremtésére, külső díszítésében és berendezésében pedig a hazai műipar addig elért színvonalát reprezentálta. A palota ünnepe egyben az iparművészet növekvő jelentőségének hivatalos elismerése, míg a benne új otthonra lelő múzeum és iskola megfogalmazott törekvése a fejlődés biztosítéka volt. Ezt a programot hangsúlyozta üdvözlő beszédében Wlassics Gyula kultuszminiszter is, aki az eseményt jelenlétével megtisztelő I. Ferenc Józsefet köszöntötte (13. kép). „Nem kétlem, hogy mindazok, a kik az itt kitűzött czélok elérésére közreműködni hivatvák, teljes buzgósággal és odaadással fogják teljesíteni feladatukat, a magyar iparművészet minél nagyobb fejlesztésére és a finomabb műzlés terjesztése által az általános műveltség előmozdítására, mely

törekvés valóban mindenkor örömmre szolgálnd“ hangzottak az uralkodó reflektáló szavai²⁵. Az építéstörténetet tömören felvázoló okmányt azzal a tollal írta alá, amely Zsolnay Vilmos által ez alkalomra ajándékozott különleges írókészlet része volt. Ezt követően bemutatták neki az új palota építőit, és az építőbizottság tagjait, majd körutat tett az épületben. A múzeum termeiben megsejmlélte a külön ez alkalomra csupa magyar emlékekből rendezett kiállítást: a gyönyörű majolika- és fajanszedényeket, ötvös-műveket és régi hímzéseket; bejárta az iparművészeti iskola I. emeleti előadó- és műtermeit is.

16. kép. A belső díszítőfestés részletei (mennyezet, oldalfalak) (IM Adattára FLT 6689, 25.537)

17. kép. A nagycsarnok üvegkupolájának eredeti szegélymotívuma. A. Schroll felvétele

Ráth György a jeles napot követően, az új hajlékba való bevonulás alkalmából felmentését kérte főigazgatói tiszte alól. Így az intézmény ügyeinek vezetése most már teljes egészében Radisics Jenőre hárult. (Változás történt az Iparművészeti Iskola élén is, Keleti Gusztáv pozícióját Fittler Kamill vette át.) Az ünnepség után zsúfolt hétköznapiak következtek. A villanszerelési munkák befejezése után, ill. az apróbb átalakítások és módosítások mellett az év végén megkezdődött a belső díszítőfestés. A vállalkozó Scholtz Róbert volt, a tervezés és kivitelezés azonban elsősorban munkatársa, Reissmann Károly Miksa nevéhez fűződik. Fennmaradt vázlatkönyve gondos motívumgyűjtésre utal (14. kép). A művész tanulmányozta Huszka József által publikált népművészeti anyagot, a múzeum tulajdonát képező kazettás famennyezeteket és az épület elkészült stukkódíszítését is. Ezekből kiindulva született meg a főbejáratí szélfölgő, az előcsarnok, a díszterem és az I. emeleti oldalszárnyak kiállítótermeinek dekorációja. A díszítés nem korlátozódott csupán a mennyezetekre, a függőleges falak vonalvezetését is színes szegélyek hangsúlyozták (15–16. kép). Az üvegcsarnok tetőszerkezetének csipkeszerűen áttört acéltartói szintén festettek voltak. A nagy munka 1897. június havának közepéig tartott. A múzeumi gárdát ezalatt az új felszerelés beszerzése, a műtárgyak kicsomagolása és csoportosítása kötötte le. Amint birtokba vehették felségterületüket, megkezdődött a gyűjtemények felállítása. Erre alig öt hónap állt rendelkezésükre. A határidőt maguk szabták, céljuk az volt, hogy az intézmény kapuit mihamarabb megnyithassák a nagyközönség előtt. A pénzsűke miatt a mintegy 9000 műtárgynak alig a felét (4270 alkotást) lehetett bemutatni. A rendezés nagy körületekintést igényelt. Az állandó kiállítást két fő szempont uralta: a magyar emlékek kiemelése; ill. a történeti korszakok szerinti elhelyezés, háttérbe szorítva az anyag elsődlegességét hangsúlyozó megoldást. A hazai műipar emlékei elsősorban a Rákos utca felé eső I. emeleti, ún. „magyar szobát” foglalták el. A szomszédos terembe interiószerűen – XVI–II. századi francia bútorok, lambériák, gobelinek, edények és domborművek kerültek. A folyosóra keleti szőnyeget, középkori miseruhákat, magyar kályhafiókokat s olasz kisplasztikákat helyeztek. Az üvegcsarnok I. emeleti karzatán fajansz-, porcelán- és üvegtárgyak; keleti bronz- és ezüstműves munkák, laktárgyak; óegyiptomi és keleti szövetek voltak láthatók. A földszinti árkád-sor jobb szárnyában jutott hely az ún. arab szobának, XVII. századi bútoroknak, templomi beren-

dezéseknek és régi vasmunkáknak. A nagy üvegcsarnokba került a mezőcsáti kórus, a két kisszebeni oltár, valamint a XVII-XVIII. századi vasművesség jeles darabjai. (Szeptember 21-én – a munkálatok közepette – II. Vilmos német császár és porosz király látogatott el az intézménybe. Nagy érdeklődéssel szemlélte meg a már kiállított tárgyakat, s benyomásait így összegezte: „Ma is úgy kellene lenni, mint régen volt. Minden legkisebb tárgyat, minden kulcsot művészi ízléssel kellene előállítani. De feltétlenül szükséges itt is mindenütt megőrizni a nemzeti jelleget!”²⁶)

A látogatók végül is 1897. november 20-tól (a második megnyitó után) vehették birtokukba a múzeumot. Eleinte hetente négy alkalommal – a hivatalos órákban – nézhették meg a bemutatott anyagot, az iparosokra való tekintettel azonban hamarosan az esti, villanyfényes nyitvatartást is bevezették.

A szakmai feladatok mellett Radisics és Fittler idejének jó részét az építkezéssel kapcsolatos utómunkálatok töltötték ki. Az építkezésben részt vevő iparosok elszámolásainak begyűjtése után 1897 áprilisában kezdődött meg az elvégzett munkák műszaki és számviteli felülvizsgálata.

1898. május 19-én I. Ferenc József újabb látogatást tett a múzeumban. A király másodízben az immár teljes pompájában megmutatkozó épületet szemlélhette meg, s elismeréssel nyilatkozott a gyűjtemény gyarapodásáról is.

Az Iparművészeti Múzeum palotája születése pillanatától heves vitákat váltott ki, jelentősége a nemzetközi szecesszió vonulatában és a lechneri életműben ma már megkérdőjelezhetetlen tény. Benne a funkció, a magas művészi színvonalon megformált tömeg és az egyéni díszítési forma harmóniáját a legkorszerűbb statikai szerkezetek szolgáltatták (mint pl. a nagycsarnok ornamentális csipkévé lényegült s a nézők szeme elől sem elrejtett hengerelt acéltartói). A Zsolnay-kerámiával borított színes kupola messziről, míg a meseszerű ékítményekkel díszes nyitott főbejárati csarnok közlőről csalogatja be a látogatókat. Mégis az ellenzők miatt az 1920-as évek végére a múzeum belső festését drasztikusan lemeszelték (csak két terem és a szélfogó menekült meg). A második világháborúban súlyos károsodás érte a főbejárati nyitott előcsarnokot és a főkupolát, valamint a nagy üvegcsarnokot és a Hőgyes Endre utcai sarokkupolát. Az 1949-es helyreállítások után 1957 és 1962 között zajlott egy nagyobb szabású felújítás. Am bizonyos finom részleteket, pl. a nagycsarnok üvegfedelének színes szegélydíszét (17. kép) vagy ugyanitt a padlóburkolat eredeti mintázatát már nem sikerült helyreállítani.

JEGYZETEK

1. Ez utóbbi törekvés előzményei dióhéjban a következők: Kossuth Lajos kezdeményezésére, aki a Habsburg Birodalomtól való függetlenség kérdését összekapcsolta az ipar fejlődésével, 1841-ben létrejött a Magyar Iparegyesület, majd 1844-ben a Védegylet. Pesten sorozatban rendezték az iparmű-kiállításokat (1842, 1843, 1845, 1846). Ezt az irányvonalat a szabadságharc bukása megakasztotta. Ezért említi az 1857-es „magyar gazdasági kiállítás” ismertetője az alapok hiányát. 1859-ben eltörölték ugyan a céhrendszert, a kényszersértés elve azonban testületekbe szorította az iparosokat. (A teljes iparszabadságot csak az 1872. évi VIII. tc. mondta ki.) A művészi iparok halódtak, s mivel nem volt érdemleges hazai nagyipar, cseh és osztrák iparcikkek árasztották el az országot. Változással csak az 1867-es kiegyezést követő gazdasági konszolidáció kecsegtetett. A pozitív változások jeleként a gazdasági kiállítások kereteiből ismét önállóvá nőttek az országos ipartárlatok: 1872 – Kecskemét; 1876 – Szeged; 1879 – Székesfehérvár.
2. Részt vett benne többek között Barabás Miklós, Ipolyi Arnold, Irányi Dániel, Pulszky Ferenc, Ráth György, Ráth Károly, Römer Flóris, Telepy Károly, Xantus János, Ybl Miklós is.
3. Ennek kiharcolásában döntő szerepe volt Pulszky Ferencnek, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának, Deák-párti képviselőnek. Szilágyi Józsefnek – az akkori kereskedelmi miniszternek – a költségvetésben a műiparmúzeum magvát képező vásárlások javára előirányzott összegét a pénzügyi bizottság ugyanis egyszerűen törölte. Mivel a miniszter nem állott ki a megbukott javaslat mellett, azt Pulszky Ferenc tette meg helyette, hiszen jól ismerte a működő osztrák múzeum üdvös hatását a bécsi gyárosok és iparosok izlésének fejlesztésében. Érzelmektől átfűtött érvelésének hatására a bizottság véleményét elvetették, s a miniszter eredeti tételét ismét visszaállították. Pulszky

- visszaemlékezése szerint történt ez annak ellenére, hogy „maga Szlávay is, vele a miniszterek mind ülve maradtak, midőn indítványom elfogadására feltételezt a kérdés, de az összes ellenzék s ezzel egy tetemes része a Deák-pártnak, felállott, sőt az öreg úr maga is felállott, a miniszterek s a pénzügyi bizottság nagy bosszúságára: mert a párt többet adott Deákra, mint a minisztériumra.“ In: VÉGH, 1931.
4. Így került Magyarországra a Wittgenstein-Wundt-féle hercegi gyűjtemény antik kerámia- és üveganyagának egy része és Fischbach Frigyes hanauai tanár szövetgyűjteményének néhány kiállított darabja.
 5. *Vasárnapi Ujság*, 1874. 266.
 6. VÉGH, 1931, i. m., valamint VEGH, 1918.
 7. PULSZKY, 1874. A kényszerű elhelyezéssel kapcsolatban a szerző a következőket írja: „szorosan tudományos beosztást követni nem lehetett, e szerint úgy a Keramikán és Tektonikán keresztül a Stereotomiánál végezni. A gyűjtemények most az anyagok szerint lettek beosztva, de némely szekrényben két gyűjtemény van párhuzamosan felállítva” – Pulszky itt Gottfried Semper rendszerére hivatkozik.
 8. Az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola 1880. november 14-én alakult meg, a művészi ipar számára magasabb képzettségű szakemberek nevelésére. Igazgatója Keleti Gusztáv volt.
 9. A társulat 1885-ben jött létre. Vállalt feladata többek között a társadalom széles rétegei és az iparművészek aktivizálása volt azokon a területeken, amelyekre a múzeum hatóköre kevésbé terjedt ki. Díjazások pályázatokkal, tervrajzok készíttetésével, megrendelésekkel támogatta az alkotókat. Műtárgyakat közvetített, vett és eladott. Az egyesület folyóirata a *Művészi Ipar* (1885–1894), majd a *Magyar Iparművészet* (1897–1944) az iparművészet aktuális problémáinak s a múzeum tudományos eredményeinek egyaránt publicitást biztosított.
 10. Az intézmény visszatérő meghívottja a párizsi Union Centrale des Arts Décoratifs tárlatainak: 1882-ben régi magyar szövet- és hímzés-gyűjteménnyel szerepelt, 1884-ben magyar agyagedényeket küldött ki, 1886-ban holcisi fajanszokat, míg 1887-ben galvanoplasztikai másolatokat. (Az első két kölcsönzés jutalma a francia kormány gazdag ajándéka volt: sèvres-i porcelánkollekció, ill. a Louvre és a Musée de Cluny egynemű tárgyának „kivételesen engedélyezett” galvanoplasztikai másolata.) A Saint-Étienne-ben 1889ben – a Société d'art et d'industrie de la Loire által – rendezett bemutatón a budapesti múzeum szintén megjelent egy magyar hímzések-ből álló válogatással. Franciaország mellett Bécsben is feltűnt anyaga – 1883-ban az osztrák társintézmény bronzkiállításán kínai és reneszánsz tárgyakkal vendégeskedett.
 11. 1884-ben Lorenz Gedeon szobrász és műépítész gyűjteményének müncheni aukcióján a kiküldött munkatársnak 13 tárgyat, főleg bútorokat és faragványokat sikerült megszereznie a konkurens licitálók elől. 1893-ban Spitzer Frigyes (magyar származású, külföldön letelepedett gyűjtő) hagyatékának nagy nemzetközi érdeklődéstől kísért párizsi árverésén Radisics középkori és reneszánsz művekkel gyarapította a múzeumot. A vásárlásra gr. Csáky Albin kultuszminiszter külön 25 000 forintot eszközölt ki az állami költségvetésből.
 12. Párizsban ezt a feladatot Louis Delamarre-Didot – az Union Centrale igazgatósági tagja, később igazgatója – látta el. Angliában Herbert Minton Cundall töltötte be a szerepet.
 13. RADISICS, 1884.
 14. *Művészi Ipar*, 1885/86. 137–160.
 15. 1. Faragványok, fa-, csont-, elefántcsont-, lakktárgyak termei – összesen hat vagy nyolc terem; 2. Fegyverek – egy terem; 3. Fémművesség (ezen belül bronz-, sárgaréz-, vörösréz-, ólomtárgyak, ötvösmunkák) – összesen három vagy négy terem; 4. Textilek (ezen belül szövetek, szőnyegek, színezett papír, kosztümök) – összesen két vagy három terem; 5. Rajzok (tevérajzok, dekoratív rajzok stb.) – egy terem; 6. Kerámia (ezen belül fajansz, majolika, porcelán, üveg) – összesen hat vagy kilenc terem; 7. Bőr- és könyvkötések – egy terem; 8. Galvanoplasztikai másolatok – egy terem. Fentiekre nézve külön kívánság volt, hogy egymással, ill. az üvegcsarnokkal összeköttetésben legyenek.
 16. 1. Alakrajzolás szakosztálya; 2. Dekoratív szobrászat osztálya; 3. Építészeti és iparművészeti rajzolás szakosztálya; 4. Rézmetszők szakosztálya; 5. Képlasztika szakosztálya; 6. Fametszők szakosztálya; 7. Értékményes rajzolás szakosztálya; 8. Dekoratív festészet szakosztálya; 9. Mértani rajzolás szakosztálya; 10. Sokszorosító művészetek szakosztálya; 11. Galvanoplasztikai és gipszöntő műhely.
 17. Ybl Miklós időközben meghalt, Várday Szilárd pedig lemondott. Előbbi helyére Czigler Győző építész, utóbbiára Benczúr Béla, az iskola tanára került. A pályázók titkos szavazatai alapján a bizottság két újabb taggal, Berczik Gyula és Sztiehlo Ottó építészekkel bővült.
 18. A pályázati kiírás szerint a díjnyertes művek tulajdonosa az Iparművészeti Múzeum lett volna. Sajnos a mai helyzet ennek ellentmond. A vásárlással jutalmazott tervsorozatok („Észak” B, „IM”) az Országos Műemlékvédelmi Hivatal tervtárában találhatók. A 2. díjas pályamunka rajzainak egy része megjelent az *Építő Ipar* mellékleteként 1893-ban a 27–29. képes oldalon. A díjazatlan művek közül fennmaradt „Sirius” sorozat darabjait a BTM Kiscelli Múzeuma tervtárában őrzik. A többi versenymű lappang vagy elpusztult.
 19. *Építő Ipar*, 1891. 246.
 20. Az IM Adattára 1141/1891. sz. ügyirat betétje.
 21. Elsősorban a korabeli néprajzi gyűjtés jellegzetes alakja, Huszka József teóriája hatott rá. A rajztanár és etnográfus a magyar népművészeti motívumkincs ázsiai, őshazabeli eredete és töretlen hagyományozódása mellett szállt síkra.

22. 33.771. sz. leír. 9.
23. „Tompított fehér mennyezet, horonytalpas domborműves díszítmények, hogy a fényt, kivált este, mesterséges világításnál, visszaverje; később meghatározandó ton-sur-ton, esetleg magyaros ízlésű motívumokat feltüntető mustrás papír a falakon, ez volna az, a mit mi ez irányban mostani tapasztalatainkból kiindulva megfelelőnek tartanánk.” – Az IM Adattára 221/1894. sz. ügírát.
24. Nagy mennyiségű quader az alsó szintekhez; színpompás zománcos lapok – ezekből alakították ki a stilizált magyaros virágmotívumokkal ékes táblamezőket a homlokzatokon, ill. a középrizalit alján levő nyitott előcsarnok oldalfalainak és mennyezetének gazdagon burjánzó díszítését; sárga majolikamázás plasztikus díszek a tetőpárkányhoz; mázas tetőcserepek; a nyolcszögű főkupola attika szobrai.
25. Közli a *Vasárnapi Ujság*, 1896. 740.
26. Közli a *Vasárnapi Ujság*, 1897. 631.

IRODALOMJEGYZÉK

- KUBINSZKY Mihály: Lechner Ödön, Bp., 1981
- MORAVÁNSZKY Ákos: Építészet az Osztrák–Magyar Monarchiában, 1867–1918, Bp., 1988.
- VAMOS Ferenc: Lechner Ödön, I–II. kötet, Bp., 1976.
- PULSZKY, 1874=PULSZKY Károly: Kalauz a Magyar Iparművészeti Múzeum gyűjteményeihez, Pest, 1874.
- RADISICS, 1884=RADISICS Jenő: Jelentés a párisi Union Centrale des Arts-decoratifs 1884. évi kiállításáról a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister úrhoz, Bp., 1884.
- VÉGH, 1918=VÉGH Gyula: A Nemzeti Múzeum Régiségtára és az Iparművészeti Múzeum. *Magyar Iparművészet*, 1918. 60–80.
- VÉGH, 1931=VÉGH Gyula: Adatok az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum történetéhez. *Magyar Művészet*, 1931. 425.

PIROSKA ÁCS

THE FORMATION OF THE COLLECTIONS OF THE MUSEUM OF APPLIED ARTS AND THE CREATION OF ITS OWN BUILDING

SUMMARY

The building of the Museum of Applied Arts was designed by Ödön Lechner and Gyula Pártos, and takes a most prominent place in the history of both Hungarian and international art nouveau architecture. Realizing the spirit of the age, it was Flóris Rómer who initiated the establishment of a national applied arts museum in 1868. He had seen the prospering Austrian applied arts, the flourishing of which was closely related to the similar Viennese institution created in 1864. Disappointed by the backward state of Hungarian applied arts, he put forward his proposal. In 1872, the Parliament allocated 50,000 Forints for the purchase of „applied art objects” at the next Viennese world exhibition. This act was the first step in the acquisition process of the institution, still in the stage of foundation at the time. A considerable part of all the money available was spent on buying contemporary applied art products, along with both originals and copies, suitable for the illustration of the history of various techniques. Besides the items bought in Vienna, the growing Museum also received the ceramic collection presented by the English Committee of the 1862 London World Exhibition, together with the industrial products of János Xantus's East Asian expedition called Novara. The Hungarian folk and handicraft items which János Xantus and Flóris Rómer collected during their nationwide tours, were also added to the core of the collection. Art treasures which originated from foreign countries and were part of the Relic Collection of the Hungarian National Museum were also deposited in the building. However, the separate storage of the gradually expanding collection was still unsolved. Up until 1877, they provided a temporary home for the art works in the buildings of the National Museum, then in the buildings of the Old Exhibition Hall.

The demand for a worthy exhibition hall, together with the classroom shortage of the Applied Arts School, eventually led to the decree ordering the construction of a separate building which was to house the National Hungarian Museum and School of Applied Arts. After obtaining the suitable site, on November 23, 1890, the government announced a contest for the construction of a new palace which would satisfy every demand. The first prize went to the series of architectural designs under the code-name „To the East, Hungarians!” created by Ödön Lechner and Gyula Pártos. Four out of the twelve entries are still available, so we can compare the prize-winning plan with the more conventional, tradition-conscious designs. The construction started in the autumn of 1893. With the help of the documents kept in the Archives of the Museum of Applied Arts, we can follow the construction of the building step-by-step. More than 350 technical drawings (architectural, static and engineer-

ing plans) inform us about every detail of the building. The daily reports of the construction in the first year still remain. In conjunction with the written material, we can also follow up the construction from almost the very second it started with the help of documentary photographs, taken by Antal Weinwurm, a well-known photographer at the turn of the century.

The figures of Lechner and Pártos occasionally appear beside the workers on the 50 by 60 centimeter glass photographic plates. Based on the continuously produced architectural detail drawings, the supporting structure of the huge building, as well as the roof, were finished by the end of 1894. In 1895, the question of the cover of the outside facades arose. The pirogranite cover and decorative elements were produced in the Zsolnay factory in Pécs. In the same year, they announced a tender for all the specialized jobs indoors, as well as the interior decoration. The dedication of the building took place as the final event of the millennium celebration. On October 25, 1896, Francis Joseph I, King of Hungary placed the final stone of the building during a grand celebration, and viewed an exhibition made up from various Hungarian relics specially designed for this occasion. Not all the interior jobs had been finished by then: the electrical wiring and the painted decoration, as well as the furnishing, were still incomplete, and the building could only be opened for the general public in November of the following year. The entire art collection of the museum consisted of 9000 works of art, but due to insufficient financial means, only 4270 of those could be displayed at the opening.

A BUDAPESTI SAJTÓNEGYED KIALAKULÁSA

A kiegyezést követő évtizedekben a magyar sajtó rohamosan gyarapodott. A hírlapok, hetilapok és folyóiratok címeinek száma, illetve példányszámuk egyaránt növekedett. A századfordulón a magyar sajtó képviselői gyakran hancegtek azzal a – túlzott – adattal, hogy Budapesten majdnem annyi lap jelenik meg, mint Párizsban.

A virágzó, olykor burjánzó is nevezhető magyar sajtóélet központja Budapest volt. A több tízezres, 1905 után olykor már a százezres példányszámot meghaladó lapoknak pontos, üzemszerű működésre volt szükségük ahhoz, hogy ilyen példányszámokat előállíthassanak, és azokat eljuttassák olvasóikhoz.¹ Az óriási példányszámokból és az országos terjesztésből a lapkiadók erősödő szerepe és növekvő vagyona következett.² A sajtóélet és a sajtóvállalkozások teljes átalakulásának részeként vált felismerhetővé Budapesten a „sajtónegyednek” nevezhető terület.

A „sajtónegyed” kifejezés e század eleje óta fel-felbukkant különböző típusú írásokban, sőt még a fellengzős „magyar Fleet Street” megjelölés is megjelent alkalmilag.³ A 19. században, a hírlapkiadás ületté, sőt nagyvállalkozássá válásával a lapkiadásban is jelentős szerepet játszó európai nagyvárosokban kialakultak olyan negyedek, útvonalak, amelyekre a sajtóval összefüggő intézmények voltak a jellemzők. Legkorábban a londoni Fleet Street egy kis szakaszán zsúfolták össze a nagy angol lapok egy-egy saját épületben berendezett szerkesztőségeiket, nyomdáikat és kiadóhivatalaikat (*Daily Telegraph*, *Daily Mail*, *Daily Chronicle*, *Daily Express*, *World*, *Punch* stb. és alig néhány háztömbbel odébb a *Times*). Az egész világon olvasott lapok készültek itt. A világsajtó egyik központja lett ez a City közelében húzóódó utca, de az épületek annyira pragmatikusan szűkösek voltak, és nélkülözték a reprezentációt, csakis a funkció minél jobb betöltésére összpontosítottak, hogy a palota jelleget nem lehetett felismerni bennük.⁴

Berlinben az 1870-es évektől formálódott egy kiterjedt és monumentális épületekkel hivatkozó sajtónegyed – elsősorban a Rudolf Mosse Annoncen-Expedition cég és lapja, a *Berliner Tagblatt* vonzása révén a Friedrichstrasse déli szakaszán.⁵ Itt olyan újságalapokat emelkedtek, amelyek minden jel szerint a pestiek előképei voltak.

Kifejlődött egyfajta sajtónegyed az első világháború kitörése előtti évekre Szentpétervárott a város fő bulváriján, a Nyevszkij Proszpekten. A pesti Nagykörút vagy Rákóczi út légkörét felidéző útvonalon nem kevesebb, mint 43 lap szerkesztősége, illetve hirdetési irodája helyezkedett el.⁶

Pesten az 1840-es évek közepén alakult ki az első olyan körzet, ahol a város többi részénél felismerhetően több kiadó-nyomda működött, és kocsmáiban mindig megtalálhatók voltak az ifjú író-újságírók. Ez a körzet a Belvárosban a Hatvani utca indulásánál volt található: itt működött a Landerer cég, az utca szemközti oldalához közel a Trattner-Károlyi nyomda, majd később ugyanebben a házban a Wilckens és Waidl könyvnyomda, mely utóbb Pallas részvénytársaságként bontakoztatta ki tevékenységét. Az Athenaeum Rt.-vé alakult Emich nyomda és kiadó a Ferenciek tere 3.-ban, Heckenast Gusztáv később Franklin Társulatá alakult vállalkozása az Egyetem u. 4.-ben, Wodianer Fülöp a Sarkantyus u. 3.-ban működött. Néhány évtizedig ezek maradtak Pest legnagyobb kiadó-nyomdái, náluk jelentek meg a legfontosabb napi- és hetilapok – de mindez még aránylag kis léptékű lapvállalkozásokat jelentett. A városrész életében észrevétlen maradt a hozzájuk kapcsoló-